

وَبَشِّرِ الصَّالِحِينَ

دانشگاه تربیت معلم

دانشکده‌ی روانشناسی و علوم تربیتی

پایان نامه جهت اخذ درجه‌ی کارشناسی ارشد رشته‌ی برنامه ریزی درسی

عنوان:

تحلیل محتوای کتب متوسطه پایه سوم رشته علوم انسانی از نظر توجه به مولفه های هویت ملی و دینی

استاد راهنما:

دکتر عزیزالله تاجیک اسماعیلی

استاد مشاور:

دکتر عفت عباسی

دانشجو:

اکرم جعفری

اسفند ماه ۸۹

تقدیم به

پدر و مادر و همسر مهربان

و

پسر عزیزم آرمین

تقدیر و تشکر از

استاد راهنما آقای دکتر تاجیک اسماعیلی

و

استاد مشاور سرکار خانم دکتر عباسی

چکیده:

پژوهش حاضر با هدف تحلیل کتاب های درسی دوره آموزش متوسطه سال سوم رشته علوم انسانی از نظر توجه به مولفه های هویت ملی و دینی انجام شد. مولفه های هویت ملی که در این پژوهش مورد تحلیل قرار گرفته اند عبارتند از فرهنگی، تاریخی، جغرافیایی و سیاسی که هر کدام دارای شاخص های مختلف می باشد. مولفه های دینی شامل بعد نظری، نگرشها و ارزشها و بعد عملی، رفتارها و پیامدهای تعهد رفتاری که بر حسب شاخص هایشان مورد تحلیل قرار گرفته اند؛ روش به کار گرفته شده در این پژوهش تحلیل محتوا است، حجم جامعه در این پژوهش شامل کلیه کتاب های درسی سال سوم متوسطه رشته علوم انسانی که ۱۲ جلد می باشد و حجم نمونه شامل سه کتاب درسی ادبیات فارسی، دین و زندگی و علوم اجتماعی است. در این پژوهش مولفه ها و شاخص های مورد نظر به صورت جداول مورد تحلیل قرار گرفته است؛ نتایج پژوهش نشان می دهد توجه به هویت ملی در کتاب ادبیات فارسی وضعیت مطلوبی دارد و اولویت شاخص ها به سمت تقویت هویت ملی است. در کتاب دین و زندگی توجه به سمت تقویت مولفه های هویت دینی است در کتاب جامعه شناسی توجه و تقویت مولفه های هویت ملی تا حدودی خوب و دینی کم رنگ است.

کلید واژه ها:

تحلیل محتوا، هویت، هویت ملی، هویت دینی، کتاب های درسی، دوره متوسطه.

فهرست مطالب

صفحه

عنوان

چکیده

فصل اول: کلیات پژوهش

۱	مقدمه.....
۳	بیان مسئله.....
۹	هدف های پژوهش.....
۹	سوال های پژوهش.....
۱۰	ضرورت پژوهش.....
۱۵	تعریف واژه‌ها و اصطلاحات.....

فصل دوم: ادبیات و پیشینه‌ی پژوهش

۱۸	مقدمه.....
۱۹	هویت.....
۲۱	نظریه های هویت.....
۲۲	ابعاد هویت.....
۲۲	الف: هویت فرهنگی.....
۲۳	ب: هویت قومی.....
۲۳	ج: هویت ملی.....
۲۵	د: هویت دینی.....
۲۷	ویژگیهای هویت.....
۲۸	مولفه های هویت.....

فرایند هویت یابی.....	۳۰
شکل گیری.....	۳۲
عوامل موثر بر شکل گیری هویت.....	۳۳
رویکردهای هویت.....	۳۷
هویت در روانشناسی اجتماعی.....	۳۸
هویت در جامعه شناسی سیاسی.....	۳۹
چند فرهنگ گرای و مساله هویت.....	۴۰
بحران هویت.....	۴۰
آموزش و پرورش و نقش آن در هویت سازی.....	۴۳
نقش برنامه ریزی درسی در شکل گیری هویت.....	۴۴
مؤلفه های هویت ملی.....	۴۸
مؤلفه های هویت دینی.....	۵۰
تاریخچه هویت.....	۵۱
عناصر هویتی جامعه ایران پیش از ظهور اسلام.....	۵۱
هویت در جامعه ایرانی در دوره تمدن اسلامی تا عصر صفویه.....	۵۴
هویت از عصر صفویه به بعد.....	۵۶
پیشینه پژوهش.....	۵۸

فصل سوم: روش پژوهش

مقدمه.....	۶۹
روش انجام پژوهش.....	۶۹
جامعه‌ی آماری پژوهش.....	۷۰
نمونه و روش نمونه‌گیری.....	۷۱
روش و ابزار جمع‌آوری اطلاعات.....	۷۱
روش تجزیه و تحلیل اطلاعات.....	۷۲
مراحل تحلیل محتوا.....	۷۴

فصل چهارم: یافته‌های پژوهش

مقدمه.....	۷۷
معرفی کتابها.....	۷۷
یافته‌های پژوهش.....	۷۹

فصل پنجم: بحث و نتیجه‌گیری

مقدمه.....	۸۹
نتیجه‌گیری.....	۸۹
بحث و بررسی.....	۹۱
پیشنهادهای کاربردی.....	۹۳
پیشنهادهای پژوهشی.....	۹۳
محدودیتها.....	۹۴

منابع

- منابع فارسی..... ۹۶
- منابع لاتین ۱۰۰

پیوست ها

فهرست جدول ها:

- جدول ۱-۴ اطلاعات به دست آمده از تحلیل محتوای ادبیات فارسی ۳، هویت ملی (مؤلفه تاریخ) ۱۰۲
- جدول ۲-۴ اطلاعات به دست آمده از تحلیل محتوای ادبیات فارسی ۳، هویت ملی (مؤلفه فرهنگ) ۱۰۳
- جدول ۳-۴ اطلاعات به دست آمده از تحلیل محتوای ادبیات فارسی ۳، هویت ملی (مؤلفه جغرافیایی و سیاسی) ۱۰۴
- جدول ۴-۴ اطلاعات به دست آمده از تحلیل محتوای ادبیات فارسی ۳، هویت دینی بعد نظری..... ۱۰۵
- جدول ۵-۴ اطلاعات به دست آمده از تحلیل محتوای ادبیات فارسی ۳، هویت دینی بعد عملی ۱۰۶
- جدول ۶-۴ اطلاعات به دست آمده از تحلیل محتوای دین و زندگی ۳، هویت ملی (مؤلفه تاریخ)..... ۱۰۷
- جدول ۷-۴ اطلاعات به دست آمده از تحلیل محتوای دین و زندگی ۳، هویت ملی (مؤلفه فرهنگ)..... ۱۰۸
- جدول ۸-۴ اطلاعات به دست آمده از تحلیل محتوای دین و زندگی ۳، هویت ملی (مؤلفه جغرافیایی و سیاسی) ۱۰۹
- جدول ۹-۴ اطلاعات به دست آمده از تحلیل محتوای دین و زندگی ۳، هویت دینی بعد نظری ۱۱۰
- جدول ۱۰-۴ اطلاعات به دست آمده از تحلیل محتوای دین و زندگی ۳، هویت دینی بعد عملی ۱۱۱
- جدول ۱۱-۴ اطلاعات به دست آمده از تحلیل محتوای جامعه شناسی ۲، هویت ملی (مؤلفه تاریخ) ۱۱۲
- جدول ۱۲-۴ اطلاعات به دست آمده از تحلیل محتوای جامعه شناسی ۲، هویت ملی (مؤلفه فرهنگ)..... ۱۱۳
- جدول ۱۳-۴ اطلاعات به دست آمده از تحلیل محتوای جامعه شناسی ۲، هویت ملی (مؤلفه جغرافیایی و سیاسی) ۱۱۴
- جدول ۱۴-۴ اطلاعات به دست آمده از تحلیل محتوای دین و زندگی ۳، هویت دینی بعد نظری..... ۱۱۵
- جدول ۱۵-۴ اطلاعات به دست آمده از تحلیل محتوای ادبیات فارسی ۳، هویت دینی بعد عملی..... ۱۱۶
- جدول (۱۶-۴) نمونه ای از تحلیل کد گذاری شده پژوهشگر و دوداور ۱۱۷

مقدمه

وظیفه آموزش و پرورش در هر کشوری تربیت نیروی کار آمد و پایبند به فرهنگ و آرمان های آن جامعه است، پرورش افرادی که علاوه بر داشتن دانش لازم در علوم مختلف دل و جان در گرو موفقیت و پیشرفت جامعه داشته و در راه اعتلا و سربلندی آن از هیچ تلاشی فروگذار نباشد؛ آموزش و پرورش بستر توسعه انسانی و توسعه انسانی کلید توسعه اجتماعی و اقتصادی و غیره.

دست اندرکاران حکومت همه باید بر این نکته باور داشته باشند برای رسیدن به توسعه انسانی، برنامه ریزی علمی و هدف دار و اقدامات عملی انجام دهند. این هدف میسر نمی شود مگر با تقویت نظام آموزشی، بویژه آموزش و پرورش. از سوی دیگر نظام آموزش و پرورش سیستمی محتوا محور است به این معنا اگر محتوای مکتوب را از جریان آموزش و پرورش حذف کنیم تعلیم و تربیت دچار اختلال و انسداد می شود؛ بر همین اساس وظیفه سنگینی بر دوش مولفان و مدرسان نظام آموزشی قرار دارد، یعنی تالیف و تدوین کتب باید به نحوی صورت پذیرد که از جهتی رویکرد حاصل از تک بعدی بودن را جبران نماید و از جهت دیگر رو به سوی کاستن از اتکا به محتوای مکتوب حرکت نماید. بر این اساس تربیت دانش آموزان شایسته که نسبت به کشور علاقمند باشند و در آینده با کسب مدارج عالی علمی خدمت به کشور را سر لوحه زندگی قرار داده و از روی آوری به کشور های دیگر اعراض نمایند مخصوصاً کشورهای در حال توسعه از اهمیت بالایی برخوردار است. در این زمینه تربیت فرهنگی، سیاسی و اجتماعی دانش آموزان امروز نقش مهمی در جامعه فردا خواهد داشت از مهمترین جنبه های این تربیت شکل گیری هویت ملی و دینی دانش آموزان است (عبدی و لطفی ۱۳۸۷).

در روزگاری که از یک سو، مرزهای فرهنگی اجتماعی و سیاسی در پرتو جهانی شدن شکسته شده است و اثر پذیری و اثر گذاری فرهنگ ها بر یکدیگر، شتاب بیشتری گرفته و از سوی دیگر هویت های مختلف در بستری از تبادل و تعارض قرار گرفته اند، صیانت از هویت ملی و دینی و در سایه آن حفظ استقلال فرهنگی و جلوگیری از ادغام آن در سایر فرهنگ ها و هویت های غالب و مسلط جهانی به کوششی عظیمی نیازمند است. امروزه آگاهی از هویت ملی و دینی و هویت یابی از مسایل اساسی و ضروری هر جامعه ای است؛ بویژه جوامعی که در مسیر فرایند پیر شتاب مدرنیته و به دنبال آن باور داشت های فرهنگی و تمدنی شان در تضاد با یکدیگر قرار می گیرد.

در چنین اوضاعی شفاف سازی و انسجام بخشی مفهوم هویت و ارایه تعریف و توصیفی رسا، استوار و خدشه ناپذیر از آن می تواند راهکاری مناسب و سنجیده برای رهایی هویت هر جامعه ای از آسیب پذیری و نابسامانی باشد. پیشینه مساله هویت به آغاز تاریخ انسان باز می گردد. از دیر باز انسان ها به دنبال تعریف و شناسایی خویش، قبیله، قوم و ملت و نیز کشف تمایزات خود از دیگران بوده اند. مفهوم هویت در حقیقت پاسخی به این سوالات است که چه چیزی یک فرد انسانی را از هم نوع خود متمایز می کند؟ ارزشهای او را از ارزشهای دیگر جدا می کند. هویت ملی و دینی از منابع مهم تشکیل دهنده هویت افراد و هر جامعه ای محسوب می شود، تقریباً همه جوامع برای حفظ هویت ملی و دینی خود مبارزه کرده اند و کشمکش و مبارزه برای داشتن هویت انحصاری نیروی محرک در طول تاریخ و در هر عصری بوده است (خداپار و فتاحی ۱۳۸۶).

بیان مسئله:

هویت پاسخی به چیستی و کیستی هر فرد و مجموعه خصوصیات است که شخص را از دیگران متمایز می کند. در ارتباط با هویت تعاریف مختلفی ارائه گردیده است؛ هویت در علوم مختلف مانند فلسفه، عرفان، منطق، روانشناسی، جامعه شناسی علوم سیاسی و غیره کاربرد دارد از این رو هیچ انسانی نمی تواند بدون داشتن هویت به حیات اجتماعی خود ادامه دهد؛ بنابراین یکی از مسائل مهم و بحران های دوران جوانی، تشکیل هویت و انسجام خود است که اریکسون در نظریه خود به آن می پردازد (ماسن ۱۳۷۸).

اریکسون کارکرد هویت را ایجاد هماهنگی میان تصور فرد از خود به عنوان یک فرد بی نظیر و دارای ثبات می داند؛ به نظر او هویت پاسخ به این سوال است که من کیستم؟
به اعتقاد او نوجوانان و جوانانی که احساس هویت در آنها قوی است خود را افرادی متمایز و مستقل از دیگران می دانند. توجه به خود، در رابطه و با توجه به دیگران و از خلال آنها معنا می یابد، خود بودن یعنی دیگری نبودن، با دیگران تفاوت داشتن و در عین پیوند، جدایی و برکناری را نگه داشتن این دریافت متعلق به انسان اجتماعی است و چون به واسطه و از راه دیگران معنا می یابد، هرگاه از طرف این دیگران مورد هجوم قرار گیرد و در خطر افتد، طبعاً توجه بیشتری نسبت به آن برانگیخته می شود.

وضعیت دستیابی به هویت به عنوان مسیر های سلامت روانی برای معرفی یک خود رشد یافته به حساب آمده اند، جوانانی که به هویت خود دست یافته اند و آنان که فعالانه در پی کشف هویت هستند احساس عزت نفس بالاتری دارند، بیشتر به تفکر نقاد و انتزاعی می پردازند، شباهت بیشتری بین خود آرمانی و خود واقعی را گزارش می کنند و در استدلال اخلاقی نیز پیشرفته تر هستند. یکی از مسائل مهم اجتماعی جوانان و نوجوانان کشور ما، بحران هویت می باشد. بحران هویت در واقع همان بحران شخصیت است و منظور از شخصیت نوعی خودآگاهی است که عمق آن صلابت شخصیت را تضمین می کند و نبود آن زمینه ساز بحران هویت خواهد شد. به دیگر سخن، بحران هویت، عبارت از حالتی است غیر عادی که در اثر نداشتن شناخت کافی و واقعی از خود، جامعه، فرهنگ و دیگران در خود به وجود می آید به طوری که در اثر اطلاعات کاذب، از روند سالم خود فاصله می گیرد. چگونگی رشد هویت متأثر از عوامل گوناگونی همچون خانواده، نهادهای تربیتی و پرورشی، رسانه های گروهی و مطبوعات متأثر است که در این میان، دو عامل نخست، بیشترین و پایانی ترین نقش را برعهده دارند.

هویت انواع مختلفی دارد مانند هویت ملی، هویت دینی، هویت فرهنگی و غیره در این میان هویت ملی و دینی نسبت به انواع دیگر هویت مهمتر است. از طرف دیگر بین این دو هویت هویت دینی و ملی هویت دینی برتری ذاتی و خاص خودش را داراست. غالب پژوهشگران که در حوزه

¹ Erikson

هویت به بحث و بررسی پرداخته اند، اعتقاد دارند مولفه های ملی و دینی هویت ایرانی به دنبال حیات مشترک و طولانی تاریخی به میزان زیادی با یکدیگر سازگاری یافته اند.

در حوزه مطالعات اجتماعی، تعاریف متفاوتی از هویت ملی ارائه شده است. اسمیت معتقد است هویت ملی باز تولید و باز تفسیر دائمی ارزش ها، نهاد ها، خاطره ها، اسطوره ها و سنت هایی است که میراث متمایز ملت ها را تشکیل می دهند و تشخیص هویت افراد با آن الگو، میراث و یا عناصر فرهنگی، امکان پذیر است (اسمیت، ۱۳۸۳).

بنابر این هویت ملی عبارت است از "مجموعه ویژگی ها، وابستگی ها و پیوند های جغرافیایی یا تاریخی، فرهنگی، حماسی و قومی که زندگی انسان را در بر می گیرد و عضو جامعه به آن افتخار می کند". (میرمحمدی، ۱۳۸۳، ص ۲۱).

هویت ملی همچون دیگر پدیده های اجتماعی؛ مقوله ای تاریخی است که در سیر حوادث تاریخی پدیدار می شود، رشد می کند و گوناگون می شود و معنای متفاوت و گوناگون پیدا می کند در مورد مولفه های هویت ملی و میزان اهمیت آنها، میان اندیشمندان اختلاف نظر وجود دارد برخی زبان را مهم ترین مولفه می دانند و عده های فرهنگ را و برخی نیز نگاهشان به تاریخ است و آن را بنیادی ترین مولفه هویت ملی برمی شمارند. در ارتباط با هویت ملی، ابعاد مختلفی مطرح گردیده؛ که از آن جمله میتوان به بعد:

۱- اجتماعی: ناظر به احساس تعلق خاطر مشترک و تعهد افراد به اجتماع؛ ۲- تاریخی: ناظر بر خاطرات رخدادها، شخصیت ها و فراز و فرود های تاریخی ۳- جغرافیایی: ناظر بر قلمرو و سرزمین مشخص

۴- سیاسی: تعلق به نظام واحد سیاسی و ارزش های مشروعیت بخش به دولت ملی ۵- دینی: در تمام ابعاد وجود خود به عنوان منبع مهمی برای هویت و معنا بخشیدن در جهان متجدد و آشفته به شمار می رود، دین به عنوان منبع اولیه معنا بخشی و هویت بخشی به بسیاری از مردم دنیا چون مسیحیان، مسلمانان، بوداییان و هندوان مطرح است ۶- فرهنگی- ادبی: ناظر به سنت ها، اسطوره ها، معماری، هنر، زبان و ادبیات (ذولفقاری، ۱۳۸۶، ص ۳۲).

¹ Smite

میراث فرهنگی مشترک گسترده و فراگیر در بین شهروندان یک کشور از مهمترین اجزای هویت ملی است که سبب توافق فرهنگی می شود. میراث فرهنگی مشتمل بر مجموعه مناسک عام، شیوه های معماری سنت ها اعیاد، اسطوره ها و غیره می باشد و زبان هر ملت علاوه بر سخن گفتن، وسیله اندیشیدن جهان بینی، عمل اجتماعی، هویت اجتماعی، و روابط خرد و کلان با یکدیگر با جهان پیرامون و با زمان های گذشته و حال و آینده است.

ویژگی های هویت ملی عبارتند از ۱- پویایی و تغییر پذیری آن در مقایسه با زمان و مکان ۲- غلبه بر هویت فردی و یا خرده هویت های دیگر ۳- مقدمه ای تاریخی است که در سیر حوادث تاریخی پدیدار می شود، رشد می کند و معانی متفاوت می پذیرد (میلر، ۱۳۸۳ ص ۳۲۳).

آنچه در این پژوهش از آن با نام مولفه های هویت ملی نام برده شده سه عنصر اصلی ۱- تاریخ (در مجموع چهار متغیر مشاهیر ادبی، سیاسی و علمی، مسایل تاریخی ملی، تاریخ و تمدن اقوام ۲- فرهنگ (در مجموع ۸ متغیر) ادبیات، اعیاد و جشن ها، لباس و نوع پوشش، آداب و رسوم و سنت ها، اخلاق و رفتار، اساطیر، ضرب المثل ها، هنر و معماری ۳- قلمرو جغرافیایی و سیاسی (در دوازده متغیر) دفاع از میهن، ملت، جغرافیای سرزمین، نظام سیاسی ایران، قانون اساسی، وطن، جنگ، شهادت و ایثار و ولایت فقیه، پرچم، انتخابات و شعار های انقلاب. شاکله کلی این تقسیم بندی عوامل هویت ملی ایران با اندک اختلاف بر گرفته از مدل های است که در بیشتر کتب و مقالات با موضوع هویت تالیف شده اند. (خدایار و فتحی، ۱۳۸۶).

در این پژوهش چون ما به صورت مستقل به تحلیل هویت دینی پرداختیم، و همچنین به خاطر عدم تداخل مولفه های هویت دینی با شاخصه های دین در هویت ملی در بخش هویت ملی به آن پرداخته نشده است؛ و در نتیجه به صورت مستقل به دین در بخش هویت دینی پرداختیم.

هویت دینی با ویژگی هایی در ایران انسان را به منبع و پشتوانه ای متصل ساخته است که آثارش اطمینان بخشی قلبی، افتخار، استقلال، پویایی اصولی و منطقی با منطق انسانیت و ساختار خلقت در جهان است و از موضوع ثبات بر خوردار است و جاودانه بودن آن مسیری تکاملی را

¹ Miler

برای انسان محقق ساخته است زیرا قوانین آن بر پایه قران و عترت استوار است؛ دین الهی دینی است که برای انسان طراحی شده است دیدگاه روشنی را تبیین میکند و اینگونه هدف گذاری می شود.

هدف زندگی تکامل است و تکامل صورت نمی گیرد مگر با نزدیک شدن به پروردگار که آن هم با تقوا و عمل صالح امکان پذیر است. به همین دلیل انسان می داند که کیست از کجا آمده و در کجاست؟ و به کجا می رود پس یکی از پیامدهای هویت دینی هدفمند کردن انسان هاست. دین، کامل ترین و جامع ترین پاسخ ها را برای دغدغه های فکری انسان ارایه می دهد. در تمام جوامع به خصوص جوامع دینی، مفاهیم موجود در دین می تواند نقشی اساسی در شکل گیری هویت انسانی داشته باشد.

در واقع می توان گفت هویت دینی فلسفه زندگی و سیاست یک فرد را تشکیل می دهد. از طرف دیگر نوجوان و جوان دارای هویت دینی عظمت، قدرت و بقا و دوام خود را در دین می بیند. مولفه های هویت دینی که در این پژوهش نام برده شده شامل بعد نظری (نگرشها، ارزشها) که شامل اعتقادات دینی، آگاهی دینی، ارزش های دینی، استدلال. و بعد عملی (رفتارها و پیامدهای تعهد رفتاری) شامل عمل به مناسک و دستورات مذهبی، دفاع از حریم مذهب، حضور در فعالیت های مذهبی، توجه به پیامدهای اجتماعی مذهب (ذکایی، ۱۳۸۷).

از پژوهش هایی که پیرامون این مساله انجام شده تحت عنوان جایگاه هویت ملی در کتب درسی آموزش و پرورش مورد مطالعه کتاب تاریخ دوره دبیرستان بوده نتیجه ای که از این پژوهش به عمل آمده این بوده که کتاب تاریخ دبیرستان از نظر تقویت هویت ملی ضعیف و خنثی است (عبدی، ۱۳۸۷).

در پژوهش دیگری که در این زمینه انجام شده علاقمندی به وطن و ملی گرایی در میان دانش آموزان دوره متوسطه بسیار ضعیف است و تعداد انگشت شماری این علاقه را نشان دادند (منادی، ۱۳۸۳).

در پژوهش دیگر نشان می دهد در مقوله هایی چون تقویت هویت ملی و دینی نارضایتی جوانان از مدرسه ۶۵ درصد است که این امر از عملکرد ضعیف مدارس حکایت می کند (لطف آبادی، ۸۳).

بنابراین کتاب های درسی از مهم ترین ابزار نظام آموزش و پرورش در انتقال و تعمیق هویت ملی و دینی در ذهن و شخصیت دانش آموزان است. از آنجا که کتاب های درسی تجلی گاه سیاست های فرهنگی، دینی، سیاسی و اجتماعی کشور هاست، این سیاست ها باید به گونه ای سازمان دهی و تدوین شود که خود شناسی و هویت ملی و دینی دانش آموزان را افزایش دهد؛ به عبارتی دیگر دانش آموزان را با چیستی و مفهوم هویت در سطوح مختلف فردی، جمعی و ملی و دینی و مولفه ها و مصداق های آن آشنا سازد. نظام آموزشی در ظهور هویت ملی و دینی در جوانان نقش اساسی دارد.

فراموشی تمدن درخشان ایرانی، عدم شکل گیری هویت ملی و دینی زمینه ساز ایجاد تردید در خود باوری در دانش آموزان شده و ضعف در توجه به فرهنگ اصیل ایرانی از علل مهم جذب دانش آموزان به فرهنگ بیگانه بوده است. واز آنجا که نتیجه پژوهش های انجام شده در زمینه تحلیل محتوای کتاب های درسی نشان داده که در زمینه هویت ملی گذرا و ناقص بوده است. با توجه به اهمیت شکل گیری هویت ملی و دینی وجود حس تعلق به آن در دانش آموزان با شناخت وضعیت موجود و با اتخاذ بینش و روش برنامه ریزی مناسب می توانیم به وضعیت مطلوب دست یابیم. لذا با توجه به اهمیت موضوع مسئله تحقیق شکل می گیرد. تحلیل محتوای کتاب های درسی دوره متوسطه (پایه سوم) رشته علوم انسانی از نظر توجه به مولفه های هویت ملی و دینی در کتاب های (ادبیات فارسی ۳ دین و زندگی ۳ جامعه شناسی ۲).

اهداف

هدف کلی:

تحلیل محتوای کتاب های درسی رشته علوم انسانی پایه سوم متوسطه از نظر توجه به مولفه های هویت ملی و دینی.

اهداف جزئی:

بررسی وضعیت کتاب های درسی پایه سوم متوسطه از نظر توجه به مولفه های هویت ملی (تاریخی، فرهنگی، جغرافیایی و سیاسی).

بررسی وضعیت کتابهای درسی پایه سوم متوسطه از نظر توجه به مولفه های هویت دینی نظری (ارزشها و نگرشها) و عملی (رفتارها و پیامدهای تعهد رفتاری).

سوالات پژوهش:

تا چه میزان در محتوای کتاب های درسی پایه سوم متوسطه به مولفه های هویت ملی (تاریخی، فرهنگی، جغرافیایی و سیاسی) توجه شده است؟

تا چه میزان در محتوای کتاب های پایه سوم متوسطه به مولفه های هویت دینی نظری (نگرش ها، ارزش ها) و عملی (رفتارها و پیامدهای تعهد رفتاری) توجه شده است؟

ضرورت پژوهش

توجه بشر به موضوع هویت از قدمت بالایی برخوردار است، و روز به روز نیز بر اهمیت آن افزوده می شود به طوری که امروزه دیدگاه ها و رویکردهای مختلفی در علوم اجتماعی و روانشناسی و غیره به آن می پردازند. فردی که به پاسخ های اساسی زندگی خود رسیده باشد، هویت شکل یافته داشته باشد، می تواند در موقعیت ها و ابعاد مختلف زندگی، بسیار آسانتر و بهتر تصمیم گیری کند و کمتر دچار سردرگمی و ابهام و اغتشاش فکری می شود. جوانان و نوجوانانی که هویت خویش را می شناسند و آن را به یاری مرییان خود احراز می کنند قدرت تحلیل و تفسیر رویدادهای فرهنگی و در نتیجه مقابله با تهاجمات فرهنگی را نیز کسب می کنند و به افرادی توانمند و نفوذ ناپذیر تبدیل می شوند (ستاری، ۱۳۸۰). از همین جا ضرورت تلاش برای شناساندن هویت نوجوانان و جوانان آشکار می گردد.

امروزه مساله هویت از جنبه های گوناگون از سوی متفکران و نظریه پردازان بسیاری در منابع علمی مورد توجه قرار گرفته است، دلایل وزمینه های مختلف اجتماعی و فرهنگی به ویژه در سطح جوانان اهمیت رسیدگی علمی به موضوع فوق را افزایش داده است که با توجه به بافت جمعیت جوان کشور و تاثیر قابل ملاحظه این قشر در بازسازی و نیز آینده یک جامعه ضرورت مطالعه پیرامون چگونگی شکل گیری شخصیت اجتماعی آنان و به طور مشخص هویت ملی و دینی آنها از اهمیت بسزایی برخوردار می باشد. در حال حاضر همزمان با گسترش کیفی، مسایلی مانند نابرابری های منطقه ای نابرابری های ناشی از طبقات اجتماعی، توسعه فرهنگی، حفظ هویت فرهنگی و غیره مورد توجه سیاستگذاران و برنامه ریزان آموزشی قرار دارد (جودی، ۱۳۷۷).

در کشورهای چند فرهنگی با ویژگی های خاص آموزشی، فرهنگی، تاریخی، مذهبی، اجتماعی، سیاسی و غیره هویت یافتگی دانش آموزان از چند نظر قابل توجه و دارای اهمیت است و آثار مثبت آن شامل ۱- ایجاد نگرش مثبت به هویت خودی (ایرانی): حفظ رسوم سنت ها و حمایت از فرهنگ ملی باید در فرایند آموزش وارد شود و این نه تنها برای هر جامعه در مقیاس وسیع آن بلکه برای تک تک افراد حائز کمال اهمیت است؛ تعلق به جامعه برای اعتماد به نفس

افراد و نیز رشد و تکامل آنها ضروری است. ۲- لزوم دسترسی به میراث فرهنگی و دستیابی به تصویری مطلوب از خویشتن در گذشته و ایستادگی در برابر نیروهای گریز از مرکز امروزی، پاسخی دقیق می‌طلبد که بازسازی هویت ملی بخشی از آن است. توجه دادن دانش آموزان به فرهنگ خودی (ایرانی) زمینه ساز کاهش گرایش نوجوانان و جوانان به فرهنگ بیگانه خواهد شد. هویت ملی چتر حاکم بر خرده فرهنگ‌ها بوده و موجب دستیابی به وفاق ملی می‌شود. ۴- عامل دستیابی به جهان وطنی: عقاید خاص احساسات ملی جاپایی برای جهان وطنی به شمار می‌آیند. ما تنها در صورتی که از یک دانش عمیق و کامل راجع به عصر و دوره‌های که در آن زندگی می‌کنیم برخوردار باشیم، می‌توانیم ارزشها و اهداف جهانی را درک کنیم و آگاهی ملی باعث خواهد شد که ما بتوانیم به جهان وطنی دست یابیم نگرش مثبت به هویت ملی توسعه تفکر جهانی را تسهیل می‌کند. ۵- کسب قدرت و اعتبار: دستیابی به سعادت و حقوق انسانی در سایه وفاداری به میهن و حاکمیت موجود منجر به قدرت اعتبار در سطح جهانی می‌شود. حفظ مغزها برای ایجاد استقلال فرهنگی سیاسی و اقتصادی و غیره در کشورهای در حال توسعه تاکید دیگری بر لزوم تقویت حس تعلق به هویت ملی در دانش آموزان امروز و گردانندگان جامعه فردا است. ۶- ایجاد همبستگی و صمیمیت در نظام آموزشی: تقویت نقاط مشترک ملی و بزرگ نمایی هویت ملی علاوه بر ایجاد همبستگی، سبب صمیمیت بین معلمان و دانش آموزان می‌شود (جودی، ۱۳۷۷).

نکته مهم در بررسی هویت ملی پرداختن به عنصر خود آگاهی است، خود آگاهی خود باوری را به همراه می‌آورد و این معنای یافتن هویت است تعریف روشنی از خود و متمایز از دیگران، هویت یافتگی منشا پویایی و حرکت است، با بازیابی هویت و مصون سازی آن از آفات است که می‌توان دستاورد های فکری، مدنی و فرهنگی را غنی و پایدار ساخت. بدترین خطر برای جامعه ما در حال حاضر این است که جوانان خود را در خلا بینند بدین معنا که از خویشتن خویش فاصله بگیرند و ندانند چه هویتی دارند و چگونه باید باشند و چگونه مسیر کمال و سعادت را بیمایند. فاصله گرفتن جوانان از ارزشهای مذهبی و عناصر ملی خود پیامدهایی همچون بی‌برنامگی در زندگی، غفلت از فرصت‌ها، مسولیت‌گریزی، دل‌مشغولی‌های بی‌ارزش، تقلید کورکورانه از دیگران و غیره دارد. که قدر مسلم پیامد مستقیم آن نه فقط دامنگیر جوانان می‌شود بلکه

باعث مشکلاتی نظیر شکاف نسل‌ها، تزلزل شخصیتی، عدم خلاقیت فرهنگی، فرار مغزها و بی‌اعتباری فرهنگ خودی نزد جوانان می‌شود. و جامعه دچار آن چیزی می‌شود که در جامعه‌شناسی به خلا یا عقب افتادگی و شکاف فرهنگی تعبیر شده است (توسلی ۱۳۸۳).

آثار مثبت هویتی که دین به انسان می‌دهد ۱- پاسخ به پرسشهای بنیادین و عمیق آدمی است. ۲- جهت بخشیدن به زندگی. ۳- رویکرد مثبت به آینده: احراز هویت دینی برای نسل جوان به منزله تقویت روحیه امیدواری و نشاط برای آینده‌ای بهتر است. ۴- وحدت اعتقادی: برنارد لویس معتقد است در جهان اسلام در موارد اضطراب مسلمانان، بارها این تمایل را نشان داده‌اند که در قالب یک وحدت دینی، هویت بنیادین و ایمان خود را باز یابند. ۵- هویت دینی زمینه ساز هویت تمدنی: رابطه ادیان و تمدن‌ها یکی از مباحث مهم و تعیین کننده در میان تاریخ‌نگاران و تمدن‌شناسان است. و ایتهد معتقد است: مسلمانان خود تمدن گشتند و دانش و ادب و فرهنگ را از سقوط نجات دادند. ۶- مقبولیت اجتماعی: دینداری نه تنها پاسخ به یک نیاز فطری است بلکه بر پذیرش اجتماعی نیز اثر گذار است. ۷- شان و منزلت جوانی: هویت دینی جوان را در جایگاهی ارزشمند و رفیع قرار می‌دهد و تعابیر بالایی را در شان او عرضه می‌دارد. ۸- معنا بخشیدن به جهان: در حقیقت باید اذعان کرد که پیوند نسل جوان و دیندار عالی‌ترین تجلی آن، موجب احساس همدلی و یگانگی با جهان هستی می‌شود، چنین فردی با طبیعت زیبا، با ستارگان درخشان، کوه‌ها و دره‌های مرموز و با ابهت، احساس خویشاوندی می‌کند. ویلیام جیمز در تحلیل زیبایی که از نقش دین ارائه می‌دهد، می‌نویسد: وقتی خدا را در همه چیز می‌بینم، در پست‌ترین چیزها، عالی‌ترین حقایق را در خواهیم یافت، حقیقتا که دنیا دنیای دیگری جلوه خواهد کرد. برخی از صاحب نظران تمدن‌شناس نیز بر این باورند که هویت دینی، معنای جدیدی به جهان می‌بخشد (آذری، ۱۳۸۷).

از طرف دیگر کتاب درسی در نظام‌های آموزشی متمرکز، از جمله کشور ایران که تقریباً تمام عوامل آموزشی براساس محتوای کتاب‌های درسی تعیین می‌گردد، بیش از حد دارای اهمیت است به این معنا که اگر محتوای مکتوب را از جریان آموزش و پرورش حذف کنیم تعلیم و تربیت دچار اختلال می‌شود بر این اساس وظیفه سنگینی بر دوش مولفان و مدرسان نظام